

UNELE PROBLEME ALE PLASTICII ANTROPOMORFE NEO-ENEOLITICE DIN ROMÂNIA ȘI RELAȚIILE EI CU MEDITERANA ORIENTALĂ.

Așa cum am mai avut prilejul să subliniem, printre cele mai spectaculoase descoperiri neo-eneolitice din țara noastră se numără și sculpturile antropomorfe în lut, os și marmoră,¹ sculpturi care stau într-o relație strinsă și directă atât cu concepțiile magico-religioase, cât și cu practicile legate de acestea.

Dacă pe teritoriul României statuetele antropomorfe paleolitice, de tipul aceloră descoperite în Franța, Austria, Cehoslovacia, Uniunea Sovietică etc., lipsesc cu desăvârșire în schimb acelea neo-eneolitice sînt de o remarcabilă varietate și bogăție, excepție făcînd numai unele civilizații neolitice, ca de pildă grupul Gura Baciului-Circea, cultura Starčevo-Criș și într-o oarecare măsură și cultura Dudești.

Se cuvine de la început să arătăm (am mai făcut-o și cu altă ocazie) că ne raliem părerii potrivit căreia originea statuetelor antropomorfe, ca și a concepțiilor magico-religioase care au stat la baza creeri lor, este de căutat în Asia Anterioară și în Mediterana Orientală, cărora Europa de sud-est le rămîne tributară și din acest punct de vedere.

Cel mai vechi exemplar – neolitic – antropomorf a fost descoperit la Gura-Baciului și reprezintă un torso feminin, tăiat în piatră². Este dealtfel unica piesă de acest gen cunoscută pînă în prezent în grupa culturală de tip Protosesklo-Gura Baciului-Circea.

Statuetele culturii Starčevo-Criș³, modelate în lut sînt puternic stilizate, au uneori un gît lung, la partea superioară a căruia sînt indicate organele figurii și în cîteva cazuri prezintă o steatopigie relativ moderată.

¹ S. Marinescu-Bilcu, *Cîteva observații asupra sculpturii în lut a culturii Hamangia și influența ei asupra culturii Precucuteni*, Peuce, VI, 1976, sub tipar.

² N. Vlăsa, *Cea mai veche fază a complexului cultural Starčevo-Criș, în România*, Acta Musei Napocensis, IX, 1972, fig. 14/2.

³ M. Petrescu-Dîmbovița, *Sondajul stratigrafic de la Perieni*, Materiale, III, 1957, fig. 8/1-3; T. Bader, *Despre figurinele antropomorfe în cadrul culturii Criș*, Acta Musei Napocensis, V, 1968, fig. 1-3.

Destul de reduse numeric sînt atît reprezentările antropomorfe ale culturii liniar-ceramică⁴, cît și acelea ale culturii Dudești⁵. Este vorba tot de exemplare stilizate, avînd uneori corpul împodobit cu aceleași motive decorative ca și ceramica culturilor respective.

În schimb cultura Vinča-Turdaș (mai ales în faza B) se remarcă printr-o mare bogăție și varietate de statuete antropomorfe, redată fie în picioare, fie așezate pe scăunele îngrijit modelate — făcînd însă întotdeauna corp comun cu statueta. Alături de așezarea de la Turdaș⁶ (din centrul Transilvaniei), stațiunea în care s-au descoperit cele mai numeroase și frumoase exemplare este aceea de la Rastu⁷, de pe malul oltean al Dunării. Deși stilizate și schematizate, statuetele au o anumită eleganță, capul fiind adeseori realist redat (cu toată tratarea lui relativ triunghiulară și mai rar romboidală), nas proeminent, ochi reliefați, gură marcată și fiind îngrijit decorate cu motive fin incizate, adeseori umplute cu pastă albă (sau chiar roșie) de incrustație. Dintre numeroasele descoperiri de la Rastu rețin în mod deosebit atenția piesa bicefală⁸, statueta cu copil în brațe⁹ și cîteva figurine care redau femei gravide¹⁰.

Statuetele culturii Boian sînt mai reduse numeric¹¹, dar pentru prima dată în cuprinsul acestei culturi apar și piese tăiate în os. Este vorba de o figurină aproape miniaturală descoperită la Cernica¹², a cărei formă geometrizantă nu anulează plasticitatea corpului uman.

⁴ Exceptînd măștile umane, de fapt fragmente de vase cu figură umană (v. A. László, *Unele considerații privind relieful figurale de pe ceramica neolitică din România*, Analele Universității Iași, XIV, 1968, p. 73—91), din cultura liniar ceramică de pe teritoriul României se mai cunosc: un fragment de statueta descoperită la Tirpești (v. S. Marinescu-Bîlcu, *Aspect tardifs de la civilisation à céramique rubanée et sa contribution à la genèse de la civilisation Précucuteni I*, *Præhistorische Zeitschrift*, 46, 1971, 1, fig. 2/1), precum și o piesă — de asemenea fragmentară — descoperită la Traian — Dealul Fîntînii (v. Vl. Dumitrescu, *Arta preistorică în România*, București, 1974, p. 176, fig. 183/7).

⁵ E. Comșa, *Données sur la civilisation de Dudești*, *Præhistorische Zeitschrift*, 46, 1971, 2, fig. 29 ; 31 ; M. Nica, *La culture de Dudești en Olténie*, *Dacia*, NS, XX, 1976, fig. 16/1—3 ; 17/1—6, 9, 11 ; 18/1—9.

⁶ M. Roska, *Die Sammlung Zsófia von Torma*, Cluj, 1941, pl. CXXXVII/9—16 ; CXXXVIII ; CXXXIX ; CXL.

⁷ Vl. Dumitrescu, *L'art néolithique en Roumanie*, București, 1969, p. 58—59, fig. 58—60 ; idem, *Arta preistorică...* p. 184—189, fig. 191—195. Statuete aparținînd culturii Vinča s-au descoperit și în alte spații (a se vedea spre exemplu ; E. Comșa și O. Răuț, *Figurine antropomorfe aparținînd culturii Vinča, descoperite la Zorlențu Mare*, *SCIV*, 20, 1969, 1, p. 3—14) dar exemplarele cele mai reușite provin din stațiunile Turdaș și Rastu.

⁸ Vl. Dumitrescu, *Semnificația și originea unui tip de figurină feminină descoperită la Rast (r. Băilești, reg. Craiova)*, *SCIV*, VII, 1956, 1—2, p. 95—118, fig. 1.

⁹ Vl. Dumitrescu, *L'art néolithique...* fig. 58.

¹⁰ Inedite, mulțumim și pe această cale profesorului Vladimir Dumitrescu pentru permisiunea de a le aminti în studiul nostru.

¹¹ E. Comșa, *Istoria comunităților culturii Boian*, București, 1974, fig. 74—77.

¹² Gh. Cantacuzino și Seb. Morintz, *Die Jungsteinzeitlichen Funde in Cernica (Bukarest)*, *Dacia*, N.S., VII, 1963, fig. 27/7 ; Gh. Cantacuzino, *The Prehistoric necropolis of Cernica and its Place in the Neolithic cultures of Romania and Europe in the Light of Recent Discoveries*, *Dacia*, N.S. XIII, 1969, fig. 5/30.

Bogat împodobite și îngrijit modelate sînt și statuetele culturii Vădăstra¹³, a căror formă generală este supusă acelorași reguli de stilizare și schematizare ca și restul figurinelor amintite pînă în prezent. Se remarcă însă plasticitatea și respectarea proporțiilor în redarea corpului statuetelor masculine¹⁴.

Plastica culturii Hamangia¹⁵ surprinde prin unitatea și uniformitatea ei.* Indiferent dacă figurinele sînt modelate în picioare sau așezate, ele sînt lucrate în aceeași manieră, cu corp masiv, sîni mai mult sau mai puțin proeminenți, gîtul și capul în formă de coloană (fără redarea organelor figurii umane), au o anumită tendință de geometrizare a corpului omenesc și manifestă predilecție pentru fațetarea anumitor părți a lui. Excepție parțială de la acest „canon” fac numai cele două cunoscute capodopere¹⁶, așa numitul „gînditor” și perechea lui feminină, ale căror capete au fost și ele modelate. Tot acum apar și primele exemplare tăiate în marmură. Reținem deocamdată că statuetele culturii Hamangia sînt unice în nordul Balcanilor, tipul respectiv, cu toate caracteristicile lui încetîndu-și existența odată cu dispariția culturii Hamangia, nu înainte însă de a împrumuta unele dintre trăsăturile sale (*subliniem numai unele*) altor culturi – și destul de ciudat unei culturi mai îndepărtate în spațiu – anume culturii Precucuteni.

Stilizată și schematizată, plastica acestei ultime culturi se remarcă mai ales prin predilecția pentru steatopigie, gîturi înalte (care au însă modelate la capăt organele figurii umane) și varietatea reprezentărilor¹⁷. Subliniem pentru moment din repertoriul statuetelor acestei culturi o figurină dublă¹⁸, unele piese phalice¹⁹, altele reprezentate cu sîinii lăsați sau cu ei „tari”²⁰, precum și așa-zisa replică precucuteniană a „gînditorului”²¹ de la Cernavoda. Mai amintim o piesă destul de modestă tăiată în os²².

¹³ C. Mateescu, *Săpături arheologice la Crușovu*, Materiale, III, 1957, fig. 4 ; 10 ; idem, *Săpături arheologice la Vădăstra*, Materiale, IX, 1970, fig. 1 ; M. Nica, *La culture de Dudești en Olténie, Dacia*, N.S., XX, 1976, fig. 18/10–12 ; *Expoziția de istorie a Muzeului Olteniei*, Revista Muzeelor și monumentelor, XIII, 1976, 4, p. 9 (figurină descoperită în așezarea de la Hotărani, com. Fărcașele. Puternic stilizată, pare a avea așa cum rezultă din reproducerea fotografică un cap mare cu nasul „en bec d'oiseau” și corp masiv fără prea multe detalii anatomice, terminat printr-un pedestal).

¹⁴ C. Mateescu, *Săpături arheologice la Crușovu*, loc. cit., fig. 4.

¹⁵ D. Berciu, *Cultura Hamangia*, I, București, 1966, fig. 1–3 ; 38/4 ; 42–58.

* Pentru culturile Hamangia, Precucuteni, Cucuteni și Gumelnița, referirile noastre bibliografice se vor limita la opere de sinteză, întrucît amintirea tuturor rapoartelor de săpături și a articolelor în care au fost publicate statuete antropomorfe ar încărcă prea mult aparatul critic. Am preferat lucrări recente care au la rîndul lor indicațiile bibliografice necesare.

¹⁶ D. Berciu, *Deux chefs d'oeuvres de l'art néolithique en Roumanie*, Dacia, N.S., IV, 1960, fig. 1–7 ; idem, *Contribuții la problemele neoliticului în România*, în *lumina noilor cercetări*, București, 1961, fig. 275–277.

¹⁷ S. Marinescu-Bilcu, *La plastica in terracotta della cultura precucuteniana*, Rivista di scienze preistoriche, XXIX, 1974, 2, fig. 1–15.

¹⁸ *Ibidem*, fig. 15/8.

¹⁹ *Ibidem*, fig. 10/5.

²⁰ *Ibidem*, fig. 3/7,9.

²¹ *Ibidem*, fig. 10/7.

²² *Ibidem*, fig. 15/1,5 (?).

Statuetele fiecăreia dintre cele trei faze ale culturii Cucuteni (A, A-B și B)²³ sînt atît de riguros încadrate în canoane încît nu pot fi în nici un caz confundate. Exceptînd idolii de „tip troian“ (caracteristici numai fazei Cucuteni A)²⁴, figurinele sînt de o rară eleganță, cu siluete echilibrate, în faza A avînd o steatopigie pronunțată, pe care fazele următoare o modează treptat. Figurinele primei faze (A) sînt în general decorate cu incizii fine (nelipsind însă nici piesele cu decor mai adîncit, nici cele pictate); începînd cu faza Cucuteni A-B se trece exclusiv la decorarea cu ajutorul picturii²⁵, (dar întîlnim și exemplare nepictate sau care și-au pierdut pictura).

Modelată în lut de la rudimentar la adevărate opere de artă, tăiată mai rar și în marmură și relativ frecvent în os, sculptura culturii Gumelnița²⁶ îmbracă toate formele de reprezentare, eliberată de toate canoanele. În picioare, așezate, chircite, cu capul în miini, cu sau fără brațe, reprezentate în preajma nașterii, cu un disc pe creștet, cu rochie cloș, purtînd un vas pe cap (tip în general bicefal), uneori duble (pereche înlănțuită duos), decorate sau nu, statuetele acestei culturi dau măsura geniului și fanteziei creatorilor ei, deși rareori ating echilibrul statuetelor cucuteniene; spre deosebire de acestea însă redau uneori și diverse fizionomii, caracteristice desigur populației respective.²⁷

Cu toate că sînt mai rare, statuetele masculine nu lipsesc din repertoriul plasticei neo-eneolitice din România²⁸.

O bună parte dintre culturile enunțate mai sus au folosit în egală măsură aplicațiile antropomorfe pe vase²⁹, capace și butoni antropomorfi³⁰, precum și vasele antropomorfe, ultimele binecunoscute culturii Cucuteni (în special fazei A)³¹, dar bogat și variat modelate mai ales pe parcursul evoluției culturii Gumelnița³², nelipsind însă nici din inventarul culturii Tisa³³.

Așa cum subliniam la început, originile statuetelor antropomorfe sînt de căutat mai ales în Asia Anterioară și Mediterana Orientală, cunoscute

²³ Vl. Dumitrescu, *Arta preistorică în România*, fig. 219–231.

²⁴ *Ibidem*, fig. 225–226.

²⁵ *Ibidem*, fig. 227–231; Vl. Dumitrescu, *L'art néolithique en Roumanie*, fig. 75.

²⁶ Vl. Dumitrescu, *Arta preistorică...* fig. 242–255.

²⁷ Ne referim la cîteva piese inedite descoperite la Căscioarele.

²⁸ Am menționat statueta masculină de la Crușovu (v. nota 14) la care se adaugă gînditorul de la Cernavoda (v. nota 16), acela de la Tîrpești precum și o serie de statuete precucuteniene (S. Marinescu-Bilcu, *La plastica...* loc. cit., fig. 1/15; 8/4, 7, 10; 10/5,7) o statueta de la Ipotești (v. E. Comșa, *op. cit.*, fig. 76/3), unul din personajii perechi de la Gumelnița (Vl. Dumitrescu, *op. cit.*, fig. 249), statueta de la Drăgușeni – Suceava (Vl. Dumitrescu, *op. cit.*, fig. 229) precum și o serie de alte exemplare cucuteniene, unele inedite.

²⁹ Este vorba fie de statuete întregi sau aproape întregi, fie de capete sau de măști umane aplicate pe vase. Intrucît cele mai reprezentative tipuri au fost recent republicate ne vom permite să cităm lucrarea în care le găsim adunate la un loc și care are și bibliografia necesară. Vl. Dumitrescu, *op. cit.*, fig. 201/3–7; 232–234; 262; 264–267.

³⁰ *Ibidem*, fig. 211/1; 259–261.

³¹ *Ibidem*, fig. 238 – există și alte exemplare provenind din stațiuni cucuteniene.

³² *Ibidem*, fig. 256–258.

³³ *Ibidem*, fig. 197. Nu este propriu-zis un vas antropomorf, partea lui inferioară avînd o formă globulară, nu una antropomorfă de tipul vaselor de la Vidra, Sultana sau a acelor cucuteniene.

fiind originea sudică a grupului de tip Protosesklo, Gura Baciului-Cîrcea, precum și a culturilor Starčevo-Criș, Vinča-Turdaș, Dudești, Boian, parțial Petrești, Gumelnița, dar mai ales Hamangia.

Și dacă asemănările dintre statuetele celor două zone (carpato-balcanică pe de o parte și mediterano-microasiatică pe de alta) sînt de ordin ceva mai general, în schimbul legăturile anatoliano-egeene ale sculpturii în lut a culturii Hamangia, subliniate încă din 1961³⁴, sînt de o evidență și de o claritate incontestabile.

La baza plasticii de la Hocilar, Çatal Hüyük și Hamangia stă (după părerea lui D. Berciu) aceeași concepție de tratare a corpului uman, deși mișcarea și realismul accentuat al statuetelor anatoliene lipsește celor dobrogene, unde predomină reprezentarea statică³⁵. Au fost semnalate și similitudinile plasticii de la Hamangia cu aceea de la tell Halaf și Tepe Sarab³⁶, cu tot decalajul cronologic dintre cele două zone, dar se cuvine amintit deasemenea prototipul anatolian al „gînditorului” de la Cernavoda (și implicit al aceluia de la Tîrpești)³⁷.

Evidențind rolul neoliticului Asiei Anterioare în răspîndirea bunurilor materiale și spirituale înspere spațiului carpato-balcanic, se cuvine totuși să arătăm și rolul jucat de lumea egeică nu numai în complexul fenomen al neolitizării acestor zone, ci și în acela al transmiterii reprezentărilor plastice.

O bună parte din sculptura în lut și marmură descoperită în Grecia la Magula Karamourlar³⁸, Chaeronea³⁹, Nea Nikomedeia⁴⁰, Prodromos⁴¹, Hierapetra⁴², regiunea Pharsala⁴³, Sparta⁴⁴ etc., modelată cu forme ample, fie în picioare, fie așezate, stă mărturie a legăturilor statornicite probabil între podișul anatolian și Peninsula Balcanică. Nu lipsesc nici verigile intermediare, reprezentate de pildă de statuetele descoperite în Creta⁴⁵ sau în alte insule egeene.

Este adevărat că uneori se neagă legăturile genetice dintre culturile neolitice ale Anatoliei și ale Greciei⁴⁶, fără însă a se putea explica similitudinile unei serii de descoperiri din această ultimă zonă cu cele de la Hacilar și Çatal Hüyük. Dealtfel însăși decalajul cronologic și anterioritatea neoliticului Asiei Mici față de acela vest egeean pun sub semnul îndoielii ipoteza mai sus menționată.

³⁴ D. Berciu, *Deux chefs d'ouvres... loc. cit.*; idem, *Contribuții la problemele neoliticului*, p. 510–526; idem, *Cultura Hamangia*, p. 53–55; 82–106.

³⁵ *Ibidem*.

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ Piesă inedită aflată într-o colecție particulară, amintită pentru prima dată de noi (V. S. Marinescu-Bilcu, *Cultura Precucuteni pe teritoriul României*, București 1974, p. 94)

³⁸ D. R. Theocharis, *Neolithic Greece*, Atena, 1973, fig. 202.

³⁹ *Ibidem*, fig. 39; V. Müller, *Frühe Plastik in Griechenland und Vorderasien*, Köln, 1929, pl. III/65.

⁴⁰ D. R. Theocharis, *op. cit.*, fig. 19.

⁴¹ *Ibidem*, fig. 16.

⁴² *Ibidem*, fig. 75.

⁴³ *Ibidem*, fig. 38.

⁴⁴ *Ibidem*, fig. 17; 200; 226; V. Müller, *op. cit.*, pl. III/56–57.

⁴⁵ V. Müller, *op. cit.*, cl. I/19; D. R. Theocharis, *op. cit.*, fig. 262.

⁴⁶ D. R. Theocharis, *op. cit.*

Ținând seama de observațiile lui J. Mellaart asupra statuțelor de la Hacilar, potrivit cărora meșterii de acolo portretau anumite aspecte ale vieții principalelor divinități, indicînd pe lingă trăsăturile rasiale și vîrsta⁴⁷, considerăm că s-ar putea revizui, pe această linie de gîndire, și o serie de statuete descoperite în România. Evidențiind cele două aspecte ale divinității – acela de fată nubilă și mamă – el arată totuși că aceste două aspecte se întîlnesc și combinate, putînd fi în acest caz interpretate și ca o singură zeiță⁴⁸. Dacă ne gîndim la varietatea de redare a șoldurilor, dar mai ales a sînilor statuțelor culturii Hamangia – de la sîni mici abea schițați, la sîni conici plasați perfect orizontal, de la sîni amplii, pînă la sîni care atîrnă – sau la statuetele altor culturi (Precucuteni, Cucuteni și Gumelnița) ipoteza pare destul de verosimilă.

Este deci posibil ca meșterii neoliticieni, cu geniul ce răzbate din operele păstrate dealungul mileniilor, să fi reprezentat momente de evoluție din viața divinității, căreia împrumutîndu-i trăsăturile caracteristice proprii lor existențe au redat-o în toate ipostazele de la copil la fată „nubilă” și „matroană”.

Potrivit unei alte păreri, reprezentările duble ar reda la rîndul lor pe „Mamă și Fică” precursore ale cuplului Demetra și Cora⁴⁹. Deși cu prudență, ne întrebăm dacă nu s-ar putea da o astfel de interpretare statuetei duble precucuteniene descoperite la Traian-Dealul Fintînilor, sau grupului vincian de la Rastu (piese menționate de noi mai sus). Credem a nu fi lipsit de importanță să amintim că și prototipul divinității cu copil în brațe (Kourotrophos) este de căutat tot în Grecia, (Seskleo⁵⁰).

Cu nuanțările de mai sus (precum și cu unele făcute cu alte ocazii) amintim că ne-am raliat de mult ipotezei potrivit căreia statuetele feminine reprezintă „divinitatea” fecundității și a fertilității (dar și pe purtătoarele de ofrande, orantele etc) în timp ce acelea masculine pe acolitul ei „divin”, pe care însă nu-l putem numi încă „zeu” și nici lega de cultul soarelui, așa cum încearcă să o facă unii cercetători⁵¹.

Un cult uranian – se pare destul de bine conturat și individualizat – este atestat de sanctuarul descoperit la Căscioarele⁵², dar antropomorfizarea lui este de dată mai recentă și va fi atestată evident mai întîi tot în Orient și lumea egeică.

⁴⁷ J. Mellaart, *Excavations at Hacilar* (1), p. 168–171.

⁴⁸ *Ibidem*.

⁴⁹ P. Lévêque, *Formes et structures méditerranéennes dans la genèse de la religion grecque*, Praelectiones Patavine, Roma, 1972, p. 173–196.

⁵⁰ D. R. Theocharis, *op. cit.*, fig. 56.

⁵¹ O. Höckmann, *Die menschengestaltige Figuralplastik der südosteuropäischen Jungsteinzeit und Steinkupferzeit*, Hildesheim, 1968, p. 144.

⁵² Vl. Dumitrescu, *Edifice destiné au culte découvert dans la couche Boian-Spanțov de la station-tell de Căscioarele, Dacia, N.S., XIV, 1970, p. 5–24.*

RESUMÉ

QUELQUES PROBLÈMES DE LA PLASTIQUE NÉO-ÉNÉOLITHIQUE EN ROUMANIE
ET SES RAPPORTS AVEC LA MÉDITERRANÉE ORIENTALE

Une brève revue des principales cultures néo-énéolithiques épanouies en territoire roumain montre que les statuettes d'argile sont signalées dès l'époque de la culture Criș-Starcevo ; par la suite, on les retrouve dans les cultures Vinča-Turdaș, Dudești, Hamangia, Boian, Vădastra, Prăcucuteni, Gumelnița et Cucuteni. On précise les traits caractéristiques de la plastique en argile propre à chacune de ces cultures et le moment où la plastique s'enrichit d'exemplaires taillés en pierre et en os.

Tout en soulignant une fois de plus la portée de la plastique en argile développée par les cultures Criș et Hamangia, ainsi que leurs analogies avec le Proche-Orient et le monde égéen, l'auteur attire l'attention sur les liens qu'on peut saisir entre la sculpture en argile et en marbre développée par le néolithique grec (continental et insulaire) avec celle du plateau anatolien. La tentative de nier ces liens ne repose, pour le moment, sur aucune base sérieuse de discussion, d'autant plus qu'au point de vue chronologique il a été prouvé que le néolithique microasiatique est antérieur à celui de la côte occidentale de l'Égée et des Iles.

D'autre part, l'auteur rallie à la thèse suivant laquelle les statuettes féminines sont en étroite relation avec le culte de la fécondité, alors que les statuettes masculines représentant les acolytes de cette „divinité“.

L'auteur attire l'attention sur le caractère unique du type de statuettes développé par la culture Hamangia (et, dans certains cas, par la culture Prăcucuteni II-III) dans le Nord des Balkans. Par la même occasion, on recommande leur révision dans le sens du point de vue de J. Mellaart, qui, se rapportant à la plastique de Hacilar, note deux aspects de la divinité : la fille nubile et la mère. Parfois les deux hypostases se combinent pouvant être alors interprétées comme une déesse unique.